

Kistelepülések térben és időben

Hosszú távú tendenciák a településhálózat fejlődésében

Közel 120 évre visszamenőleg elemeztük az ország mai területére eső, különböző méretű, mindenkori népességük alapján nagyságkategóriákba sorolt településeket.

Az egyes népességkategóriákba eső települések számának, illetve a bennük élő összes népességnek az időbeli fejlődését rendre saját kategóriájuk időbeli átlagához viszonyítottuk. Jellegzetes képet mutatnak az egyes településkategóriák népességfejlődési tendenciái.

A települések középkategóriájára az jellemző, hogy az ilyen méretű településben élő népesség számának e század folyamán valamikor maximuma volt. Mégpedig a korábbi emelkedés után az 1000-2000 fő közötti települések népessége az első világháború óta csökken, a 2000-10000 fő közötti települések lakói 1960 óta fogynak, míg a 10000-20000 lakos közötti kategória csökkenése csak 1980 óta figyelhető meg, amely időpont óta egyébként az ország össznépessége is csökken.

Az ennél nagyobb települések közül Budapest esetében a legdinamikusabb népességnövekedés a kiegyezéstől a II. világháborúig zajlott le, de a növekedési ütem csak 1960 óta mérséklődött számottevően. A 20000 főnél népesebb többi település dinamikája viszont a II. világháború után ugrott meg és azóta is alig csökken a növekedés üteme.

A kistelepülések kategóriái közül az 1000 fő alattiak száma és népessége már a múlt század harmadik harmadában is csökkent, mióta azonban a náluk nagyobb települések lemorzsolódása felgyorsult, egyre több település hullik felülről bele a kistelepülés kategóriába. Ez a jelenség előbb lelassította a csökkenést, sőt az ötszáz fő alatti települések száma és az e kategóriában élő népesség száma is a II. világháború óta nő.

Még szemléletesebben bemutatható az elemzett jelenség összhatása, ha az egyes településkategóriák kumulált görbéit vesszük szemügyre, te-

hát az adott kategóriába eső, valamint az annál kisebb települések adatait együtt kezelve.

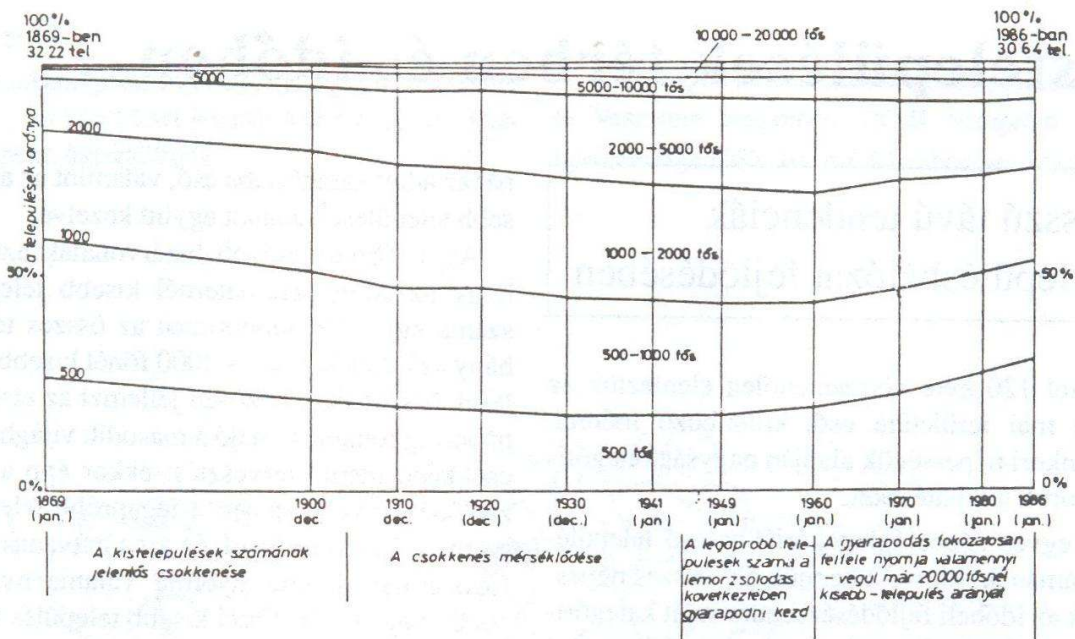
Az 1. ábrán ábrázolt határvonalak azt jelzik, hogy az adott paraméternél kisebb települések száma egy adott időpontban az összes település hány százalékát adja. A 2000 főnél kisebb települések összességét közösen jellemzi az első világháborúig rohamos, majd a második világháborúig csökkenő ütemű térvesztés: ekkor épp a lemorzsolódás következtében a legapróbb települések száma gyarapodni kezd, és ezt a hatvanas évektől fokozatosan felfelé nyomja valamennyi előbb 5000, majd 10000 főnél kisebb település részarányát is.

A 2. ábrán külön elemezhetjük a településkategóriák kumulált népességarányát. Az ábrán feltüntetett szakaszolás elemzésétől most eltekintve, a hosszú távú tendenciákat összefoglalva tehát arra mutathatunk rá, hogy az ország mai területén 120 év alatt mintegy megkétszereződő népességnek monoton csökkenő aránya lakik kis (pl.: 2000 fő alatti) településen, de a népesség száma e kategórián belül csak kis mértékben csökkent, sőt a legkisebb, 500 fő alatti kategóriában 30-40 éve kifejezetten emelkedik. Így a kistelepülések ellátottságának, az ott élők életkörülményeinek a kérdését sem újnak, sem idővel megszűnőnek nem tekinthetjük.

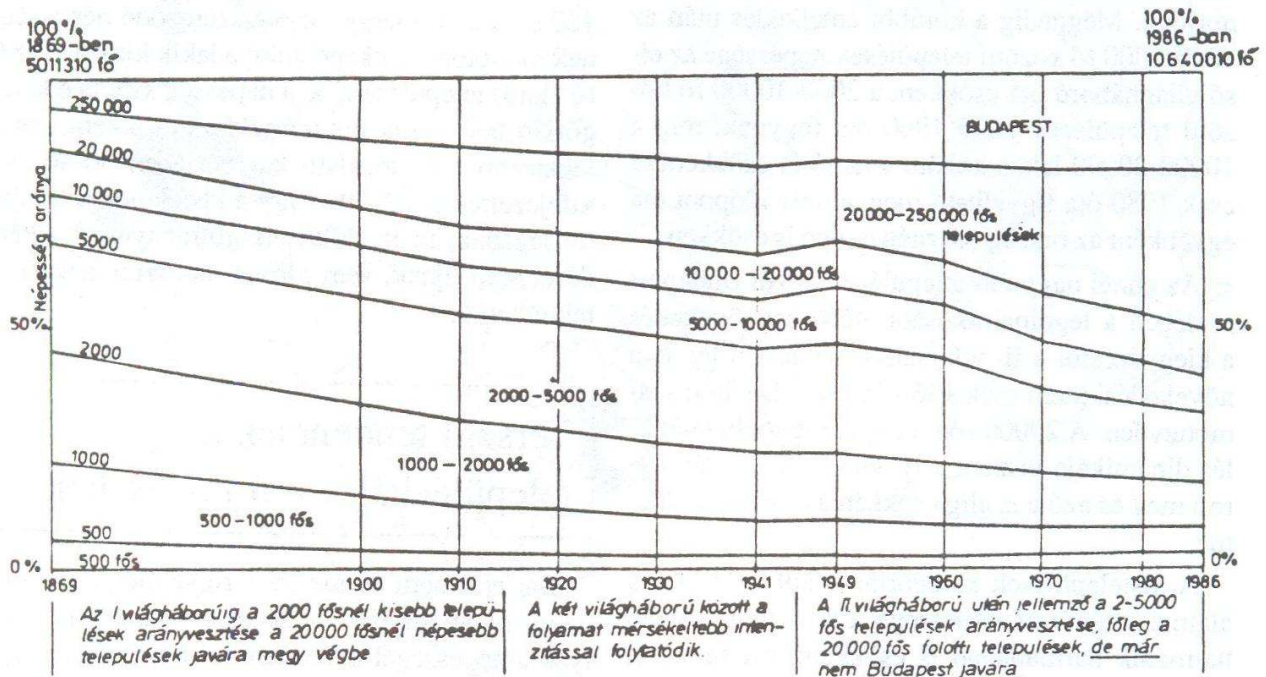
Térségi tendenciák a településhálózat fejlődésében

Bár erre nem hívtuk fel a figyelmet, de mind- eddig olyan statisztikákat használtunk fel, amelyek a népességet a mindenkori közigazgatásnak megfelelő értelmezésben vett településen vették számításba. E települések száma hosszú ideig aránylag keveset változott. 1990-ban 3265 település volt az ország mai területén, 1960-ban lényegében ugyanennyi, 1986. január 1-én pedig 3064. Ekkor e településszám több mint a fele (53,5%) 1000 főnél kisebb lakosságszámú és e kistelepüléseken lakik a népesség 7,4%-a, kerekben 790000 ember.

1. ábra A különböző népességek kategóriákba tartozó települések számarányának alakulása a mai Magyarország területén

2. ábra Az egyes településkategóriákban élő népesség arányának alakulása 1869-1986 között

Mielőtt azonban úgy vélnénk, hogy a népesség kistelepüléseken való elhelyezkedése, illetve ennek következményei (pl.: a hiányos ellátottság) valóban kizárólag ennyi ember életkörülményeit határozza meg, célszerű meggondolni és az 1980-as népszámlálás adatai segítségével számokkal is kísélni az alábbiakat. /2/ /4/

A közigazgatási értelemben vett település külterületből és belterületből tevődik össze. A belterületek között minden esetben van egy ún. központi belterület, de számos esetben (pontosabban 692 esetben) ezt ún. egyéb belterület kiegészíti. Az egyéb belterület a központtól különvlik, többnyire egy korábbi községegyesítés során közigazgatási státusát teljesen, legtöbbször a nevét is elvesztett településmaradvány. (Nem tévesztendő össze a csak helyi tanácsától megfosztott, de közigazgatási státusát őrző településsel: ez utóbbiak szerepeltek az eddigi statisztikákban is.)

Kihasználva az 1980-as részletesebb statisztika adta lehetőséget, a továbbiakban külön („településhálózati értelemben vett”) településként szerepeltetjük a központi, illetve az egyéb belterületet, majd tovább a külterületi lakott helyeket is. Nyilvánvaló, hogy az eddig egységként kezelt községek aprózódnak, sokszor maguk a központi belterületek is egy fokkal kisebb lélekszám-kategóriába esnek: de az apróbb emberi települések kategóriáját különösen megnöveli az összesen több, mint 10000 külterületi lakott hely (471600 fő lakott 1980-ban külterületen, és 266470 fő ún. egyéb belterületen).

Egy településhálózati modell körvonalai

E helyen a modell tanulságainak főleg azon vonatkozásait szeretném kiemelni, ami a kistelepülésekkel kapcsolatos. Elsőként az az állítás kívánkozik ide, hogy „kistelepülés” természetes elhatárolását sugallja a településhálózati modellben tapasztalt markáns töréspont, ami eltérő térbeli szerveződésű településtartományokat választ el egymástól.

Azt találtuk, hogy az ezer főnél kisebb lakosszámú településhalakulatok lényegében pontoszerűen, egyenletes sűrűséggel, feltehetően vélet-

len eloszlás szerint töltik ki a teret. Az új, felmerülő kérdést csak megfogalmazni tudjuk egyelőre: vajon milyen történeti, földrajzi, társadalmatszerveződési jelenségek vezettek oda, hogy a települések (inkább szerveződésük) e két tartománya elkülönüljön egymástól?

Mindenesetre, már a jelenség okainak mélyebb megértése előtt is logikusnak tűnik, hogy éppen itt, tehát ezer főnél húzzuk meg az „aprófalú” definíciós határvonalat. (Jelenleg különböző kutatók hol 500 főnél, hol 1000 főnél szabják meg e határt.) Meg kell jegyezni, hogy míg az aprófaluszindróma legtöbb közismert demográfiai jelét (így a népesség csökkenését, előregedését, a fiatalok elvándorlását stb.), de az intézmények kivonulását vagy a fejlesztések, beruházások elmaradását is — alaposabb elemzések a településhálózat vagy legalább a faluhálózat egészére érvényes folyamatok legszembetűnőbb, de attól nem elszakadó részének találták (ezért is esetleges a határvonal meghúzása), addig a most tapasztalt jelenség éppen ellenkezőleg, a településhálózat e szegmensének markáns elkülönülését jelzi.

E jelenség következményeit — további kutatások nyomán — érvényesíteni kell a fejlesztéspolitikában: hipotézisem szerint pl.: a településeknek ezen alsó tartományára nem alkalmazhatók a közzethierarchia elvén épülő ellátási elvek.

Ezzel szemben az 1000 főnél népesebb települések eloszlása a fentiekől eltérő, de ugyancsak szigorú törvényszerűséget követ. A településeknek csak ez az a köre — úgy gondolom — ahol településközi egyensúlyi elvek alapján települési gócpontok jönnek létre. E gócpontok száma méretük növekedésével arányosan csökken (mégpedig — mint láthattuk — úgy, hogy sűrűségfüggvényük alakja logaritmikus léptékben lineáris növekedést mutat).

Másként megfogalmazva a feltételezésemet, az aprófalvak népességeloszlása a földterület valamiféle elemi eltartóképessége szerint alakul. Ezen elemi eltartóképességet 15-20 fő/km² meghaladó népességszám elhelyezkedése a térben korántsem esetleges: de csak e nagyobb népességtömörülés feltételezi a magasabb szintű, településközi munkamegosztás kialakulását. (Az ellátásszerveződés e funkcionális elvei — pl.: a Christaller-elv — ismertek, sőt az 1971. évi településhálózat-fejlesztési koncepcióban (szinte kizárólagos) szervező szerepet kaptak. Most nem

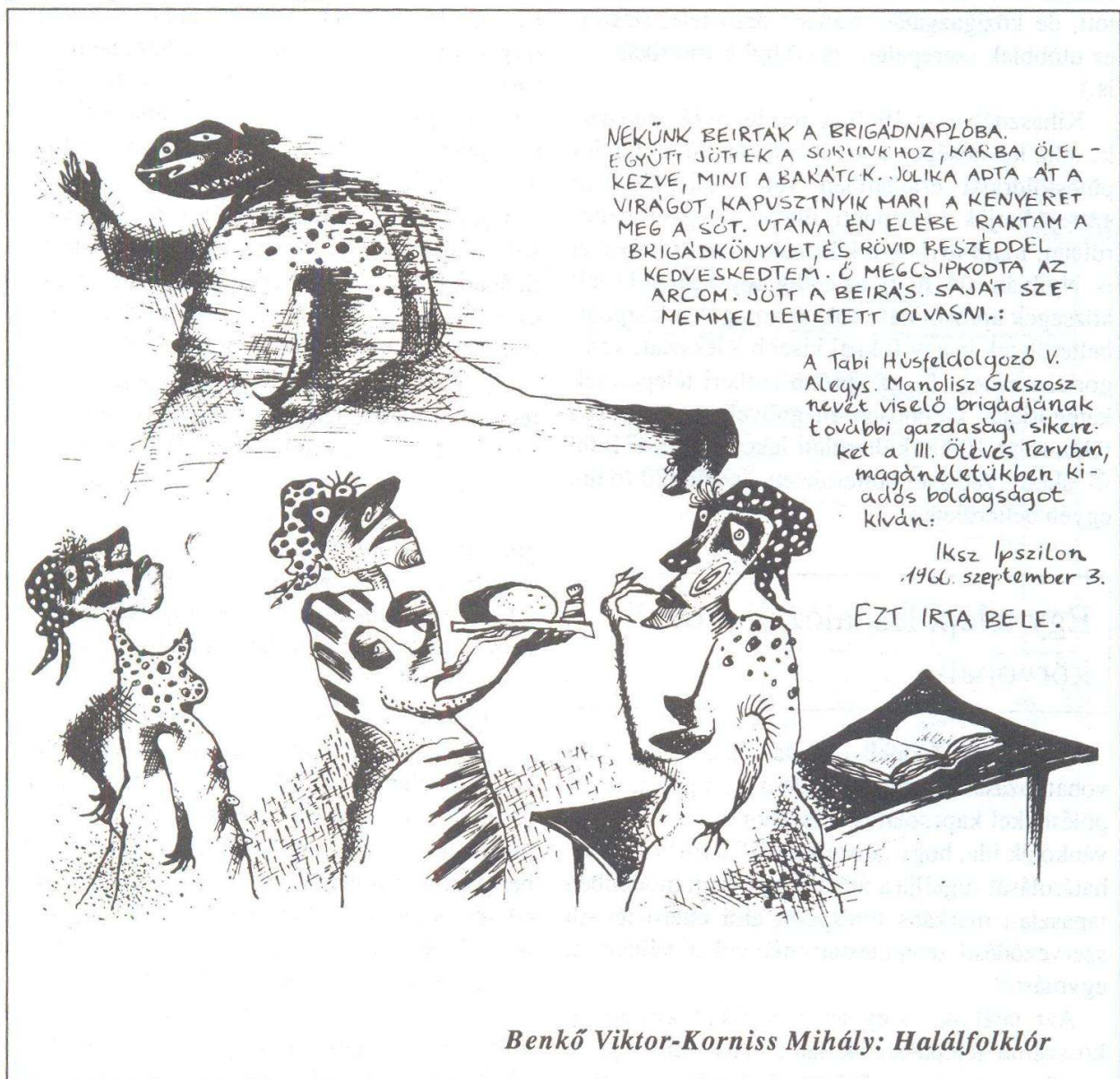
ezeket az elveket kívánom felfedezni, a modelltapasztalatok alapján csak érvényesülésük egy új behatárolási lehetőségét hipotetizálom.)

Végül a településhálózaton a modell megkülönböztet egy harmadik „szakaszt” is. A legnagyobb település nem is csupán töréssel, de kifejezett szakadással csatlakozik a lineáris esést mutató, fent tárgyalt településtartományhoz. Feltevésem szerint, míg a fenti szakaszon elsősorban a térségen belüli településközi egymásra hatás vezérli a kialakuló, elég szigorú törvényeknek engedelmeskedő fejlődést, addig a központra vonatkozóan a térségen kívülről érkező kihívás speciális növekedésgeneráló hatással jár. Különösen a főváros esetében nyilvánvaló, hogy a szerves hazai településfejlődéstől teljesen eltérő, szinguláris pontot képvisel az összefüggésben.

Természetesen a felvázolt hipotézis sorsa további igazolás, megerősítés, vagy éppen cáfolat lehet. Ezen — és különösen a szabályszerűségek okainak a feltárásán — én magam is szeretnék tovább dolgozni. Mégis, már most megkockázatom azt az állítást, hogy ha az empirikus tapasztalatok alátámasztást nyernek, akkor mai tudásunknál tartósabb és mélyebb ismeretek birtokába jutunk. Így a fejlesztési politika megalapozásához is olyan feltételek állhatnak rendelkezésünkre, amelyek segítségével képesek lehetünk meghaladni a mai, a közigazgatási beosztás torzító szemüvegén át mérlegelő és ezért szükségképpen a valóságot torzító elemzési módszereinket.

(Falukonferencia, 1991.)

FLEISCHER TAMÁS

Benkő Viktor-Korniss Mihály: Halálfolklór

COMITATUS

Önkormányzati szemle

A Megyei Önkormányzatok Országos Szövetségének folyóirata

1992. április

Ára: 80 forint

II. évfolyam 4. szám